

”Som en motvikt mot det smaklösa”

Uppsala läns hemslöjdsförening och några modellserier för handarbete 1930–1950

LISA HARTMAN

Den tidiga hemslöjdsrörelsen

Under tidigt 1900-tal befann sig den svenska hemslöjdsrörelsen¹ i en etableringsfas. Vår mest namnkunniga hemslöjdsrörelseforskare; Sofia Danielson, har visat hur Handarbetets Vänner (HV), från grundandet 1874, kom att få stort inflytande över svensk textilhistoria och över den tidiga hemslöjdsrörelsen. HV ville ”förädla den svenska hemslöjden i fosterländsk och konstnärlig riktning” samt ”söka införa en renare smakriktning inom handarbetet”. Svensk Hemslöjd bildades 1899 på Lilli Zickermans initiativ. Liksom HV knöt man från första början textilkonstnärer till verksamheten för att tillföra föremålen ”den skönhet och enkelhet som finns hos äldre slöjdalster”. Med en genomtänkt försäljningsorganisation, landsomfattande inventeringar samt stor kurs- och utställningsverksamhet byggde man upp den första

moderna hemslöjdsföreningen. Både Handarbetets Vänner och Svensk Hemslöjd ställde också samman textila mönster- och modellserier till skolor och hushållningssällskap och fick genom alla dessa kanaler inflytande både över den textila konstens utveckling och över textil tillverkning och bruk i svenska hem.

I HVs och Svensk Hemslöjds efterföljd bildades en mängd hemslöjdsföreningar på läns- och lokalnivå och 1912 slöt de sig samman till Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund (SHR)². Från HV övertog hemslöjdsrörelsen tre bärande kriterier för textilier: *ändamålsenlighet*, *varaktighet* och *nyttighet*. Man hyllade bevarandet av det textila kulturarvet och arbetade intensivt med kunskapsförmedling. Samtidigt hade man ambitionen att skapa arbetstillfällen och extrainkomst för slöjdare genom att erbjuda möjligheter till försäljning av slöjdföremål och man lade stor

vikt vid att tillhandahålla "goda och riktiga" material för slöjdtillverkning.

Tillsammans med sociala, ekonomiska och kulturella faktorer fanns hos hemslöjdsrörelsen också en ambition om estetisk fostran, som förekom redan från starten. Tilltron till de estetiska värdenas betydelse för människors utveckling till goda, lyckliga och nyttiga samhällsmedborgare var ytterligare ett arv från HV. Samtidigt som man deltog i den textilkonstnärliga utvecklingen i landet ville man höja den textila kunskapsnivån – teknikkunskaper och handlag, materialbehandling, mönster- och färgval – även hos en bredare allmänhet. Historikern Catarina Lundström menar att den tidiga hemslöjdsrörelsens estetiska värderingar kan beskrivas "som ett slags uppfostringsprojekt, vars syfte var att inreda det fosterländska hemmet med traditionsfyllda, ortstypiska, smakfulla och kvalitetsfyllda föremål och textilier".³

Den estetiska bildningsrörelsen

Hemutställningen 1917 brukar tas som utgångspunkt för den moderna svenska formhistorien. Mellan den och nästa stora manifestation, Stockholmsutställningen 1930, grundlades det som under 1940- och 50-talen växte till en estetisk folkbildningsrörelse, vars syfte var att modernisera såväl boendet, som det svenska samhället i stort. Genom brett drivet folk-

bildningsarbete; med utställningar, propagandaskrifter, kurser och annan upplysningsverksamhet, skulle en "vackrare vardagsvara" och ett smakfullt, rationellt boende bana väg för en modern, demokratisk samhällsutveckling. I detta arbete var Svenska Slöjdföreningen (SSF) en drivande kraft. Svenska Slöjdföreningen bildades redan 1845 i syfte att värna hantverksprodukternas kvalitet. Enligt stadgarna var målet att "verka för den svenska slöjdens tidsenliga utveckling samt smakens förädling" och ganska raskt skaffade man sig en position som inflytelserik institution inom konsthantverk och konstindustri.

När man idag beskriver det smakfostrande folkbildningsarbetet under 1900-talets första hälft hamnar hemslöjdsrörelsen ändå ofta utanför. Vid sidan av Svenska Slöjdföreningen (numera Föreningen Svensk Form) brukar en rad organisationer räknas till de smakfostrande: Kooperativa förbundet, HSB och andra hyresgästorganisationer, bildningsförbunden, Hemmens forskningsinstitut, Sveriges husmodersföreningars riksförbund m.fl. Sällan förekommer hemslöjdsrörelsen i dessa sammanhang annat än i en fotnot.

Jag väljer här att se den svenska hemslöjdsrörelsen som en bland alla dessa aktörer som samverkade i fostrandet av "svensk smak och stil", var och en utifrån den egna organisationens särskilda syften.⁴

"Handarbetseländet"

Historien om hemslöjdsrörelsen är i hög grad historien om kvinnor med kunskapsbas i de textila teknikerna och materialen.⁵ Flera forskare har fördjupat sig i frågor om textilområdet som kvinnligt kodat och om handarbetet som en omanlig, icke-professionell hobbyverksamhet. Handarbete har betecknat både prydnads- och nyttosömmar, stickning, virkning, nålbindning m.fl. tekniker, och själva ordet *handarbete* med dess olika innehåll och "klang" är egentligen värt en hel artikel i sig. Här används ordet främst i betydelsen prydnadssöm, broderi.

Även kvinnor emellan fanns ett moraliserande och en uppfostringsvilja kring handarbete som inte var lika synlig beträffande t.ex. vävning. Redan Sofie Adlersparre och Ellen Key talade om "handarbetseländet" och menade då all slags "onyttig lyx- och prydnadstillverkning" efter utländska, "slappa" mönster och med "felaktiga" materialval. Beträffande handarbetet ansåg man nämligen att industriproduktionen varit synnerligen förödande för kvinnors egna initiativ beträffande val av mönster, färg och material och för handskickligheten. Att självmant ägna sig åt den sortens "mindervärdiga och onödiga" handarbete kallades "förspilld kvinnokraft" och dessa kvinnor måste "ledas på rätt väg".

Så här målade beskrevs förra sekelskiftets handarbetsmönster och dess efter-

följare av Ingegerd Henschen, då textilhistoriker vid Nordiska Museet och ledamot i SHRs styrelse:

"Då (på 1870-talet, förf. anm.) satte den företagsamma tyska industrin i gång med något som för smaken och handskickligheten blev totalförödande, nämligen att hela tavlan trycktes direkt på stramaljen och i de otäckaste färger. Man slapp nu räkna trådar och arrangera själv, man behövde bara sticka upp och ned med nålen och trä på ny tråd, när mönstret övergick från anilinrött till mossgrönt eller från såsbrunt till orange. Genren frodas just nu (boken kom ut 1950, förf. anm.) mer än någonsin i handarbetsaffärernas rika lager, där man kan köpa påtryckt stramalj med Beethoven, röd stuga med björk, Liljeforstavlor, bugande rokokoppar och raphönhundar med and i munnen, allt efter behag. Dessa >>handarbeten>> är nu ofta tryckta i Sverige."

När textilkonstnären Märta Gahn, anställd på Svensk Hemslöjd, reste runt i landet i slutet av 20-talet för att propagera för hemslöjdsrörelsens värderingar talade hon "för broderikulturens höjande". Enligt Gahn lever handarbetsintresset starkt i bygderna, men "på sina håll saknas kunskap och "gott omdöme" ". De kommersiella mönstren har förvirrat begreppen, kulturnivån på broderiets område står lågt och mönsterfrågan är inte heller löst inom hemslöjdsrörelsen, ansåg hon. I samband med Stockholmsutställningen 1930 slog modernismen ige-

nom och många av de textilkonstnärinnor som redan arbetar inom hemslöjdsföreningarna såg hur funktionalismens motto – att ändamålet avgör formen – överensstämde med hemslöjdsrörelsens ideal. Betoningen av det ortskaraktäristiska luckrades upp och hemslöjdsbutikerna anpassade mer och mer sitt utbud till rådande mode och smak.

Hemslöjdsrörelsen och handarbetet som fritidssysselsättning

Om man ser textilområdet som en arena, där makt och inflytande utövas av vissa aktörer, över andra, menar jag att det finns åtskilligt att upptäcka om hemslöjdsrörelsens roll i svensk textilhistoria. Här vill jag främst lyfta fram den textila verksamhet som bedrivits av "var och en" som fritidssyssla. Med utgångspunkt i hemslöjdsrörelsens arbete med förebildliga handarbetsmodeller vill jag försöka ge en bild av hur organisationen sökte vägar för att nå ut till den breda allmänhetens kvinnor, i syfte att påverka deras fritidssysselsättning med sitt normativa budskap inom textilområdet.

Vi kommer att möta flera olika handarbetsserier och inleder i Uppsala med ett samarbete mellan läns hemslöjdsföreningen och Uppsala läns husmodersförbund. Märta Gahn höll några av sina föredrag hos husmodersföreningarna i

Leufsta bruk, Bälinge och G:a Uppsala 1926 och -27 och i det följande ska vi fördjupa oss i hur man försöker "lösa mönsterfrågan" i Uppsala län under framför allt 1930-talet. Först ska vi dock bekanta oss med föreningarna, med några av dess kvinnliga medlemmar och kort se på hur man arbetar med handarbete de första åren.

"Denna förening är en av de allra bäst ledda i hela vårt land"

Uppsala läns hemslöjdsförening (Uppsalaföreningen) grundades 1915. I dess första stadgar står att läsa att man hade till uppgift att "verka för hemslöjdens utveckling i ekonomiskt, tekniskt och konstnärligt avseende" och föreningen utnyttjade redan från början samma organisatoriska upplägg som föregångarna för att nå ut med hemslöjdsrörelsens budskap. Tidningsartiklar om Uppsalaföreningens första år beskrev en ypperligt skött förening som låg i framkant av hemslöjdsarbetet beträffande den tidiga hemslöjdsrörelsens honnörssord: god materialbehandling, riktig utformning av produkterna med hänsyn tagen till ortskaraktär, ambitiös utbildnings- och kursverksamhet samt väl fungerande försäljningsorganisation.

Skribenten bakom citatet i rubriken är Elisabeth Thorman, författare, frilansskribent och lärare bl.a. på HV och vid Hulda

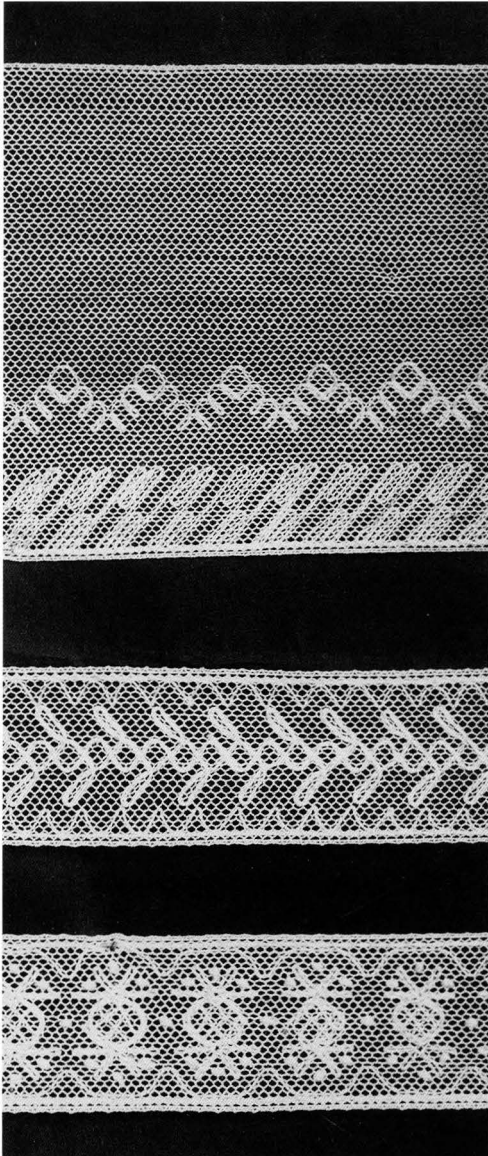
Lundins slöjdseminarium. Hon gjorde redan 1914–15 en mycket ambitiös inventering av slöjden i länet, på uppdrag av den kommitté som senare initierar bildandet av en hemslöjdsförening. Uppsalaföreningen inledde sin verksamhet storstilat med en omfattande utställning, där man får förmoda att Thormans inventering var betydelsefull för utställningens innehåll. Beträffande handarbetet visade man redan från start en tydlig ambition till estetiskt fostrande. I uppropet till utställningen skrev man: "OBS! Tapisseriarbeten såsom broderier på stramalj, filt eller siden, "uppritade" arbeten, lapptäcken, virkningar och glödritningar mottagas ej!" Däremot mottogs hålsöm och vitbroderi.

Tidigt ägnade man sig åt utbildnings- och kursverksamhet. Hemslöjdsföreningens kvinnliga vävskola startade 1916, den första tiden som ambulerande. Ester Carlsson var dess föreståndare under nästan 40 år och kom att bli mycket betydelsefull för föreningens arbete inom både vävning och handarbete. På 30-talet kallades hon som jury och rådgivare i "kvalitetsfrågor" på riksnivå och hon var den som stod ansvarig för uppläggandet av föreningens modellserier. Första året genomförde föreningen två kurser i hålsömnad och tyllbroderi och de första 15 åren höll man en till tre handarbetskurser om året. Det undervisades i hålsöm, näversöm, hopdragsömmar, korsstyg, fransflätning och även sömnad av

vantar (dvs nålbindning), på den tiden även kallad vantpåtning.

I föreningens butik skedde försäljning av både hemslöjdsföremål och material. Hemslöjdsbutikens anställda hade dessutom en betydelsefull rådgivningsfunktion. Under hela 20-talet sålde man mönster till hålsöm, fransflätning och korsstyg. Butikens första år fick åtta personer lön från föreningen för arbete med spets och broderi och under åren 1917–43 var i genomsnitt 20 personer sysselsatta med att brodera eller knyppla åt hemslöjdsföreningen.

Liksom sina föregångare lade man stor vikt vid att samla in äldre slöjdföremål från länet. I Uppsalaföreningens föremålskataloger⁶ ser man samma tendenser som hos övriga hemslöjdsföreningar – den första tiden är präglad av sökandet efter ortskaraktär – och nytillverkningen bygger på kopiering av mönster från äldre uppländska föremål eller "ytterligt känsligt och vackert gjorda omkomponeringar", för att återigen citera Elisabet Thorman. Det äldsta broderi som föreningen katalogiserade var en brudslöja i tyll tillverkad 1917, och fram till 1929 fördes sammanlagt 19 broderier in i föreningens *katalog för nytillverkningar*. Dessa är antingen tyllbroderier (13 st), "knetet och trätt" (fyra st.) eller hålsöm (två st.). Med dessa handarbeten deltog föreningen i flera av de stora utställningarna under 20-talet. Även på Stockholmsutställningen deltog man med bl.a. broderade föremål: en sjal, en stols-

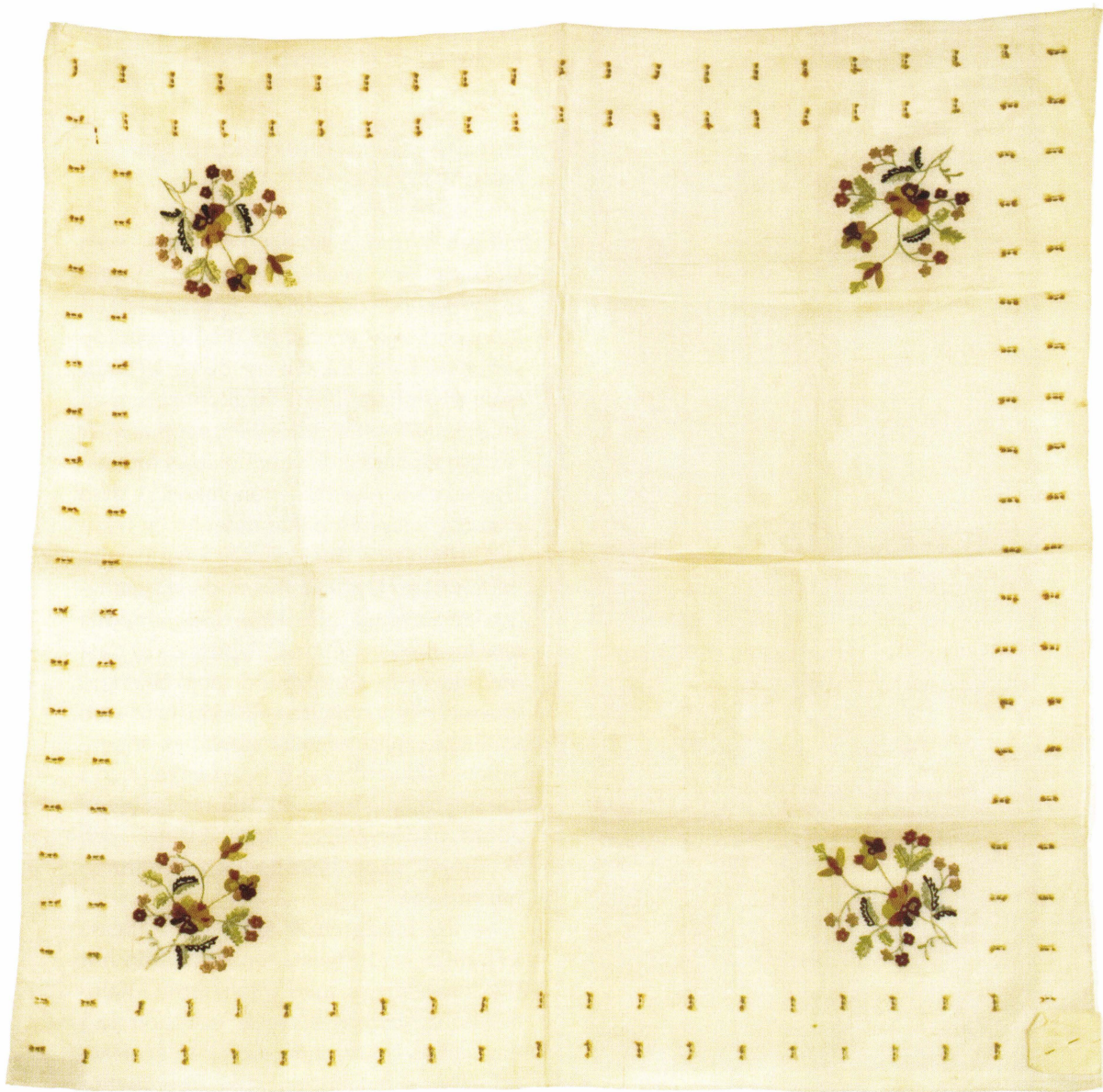
Tyllträdningar ur hemslöjdsföreningens egen produktion 1921–30.

dyna, fem bindmössor, linnedukar med knutna och trädde spetsar samt hålsöm.

Initiativrika och textilkunniga kvinnor

Liksom i övriga landet präglades även Uppsala läns hemslöjdsförening av initiativrika personligheter, i första hand kvinnor, varav endast ett fåtal uppmärksammats i vår tid. En av dessa kvinnor (som visserligen blivit ihågkommen, men knappast för sitt hemslöjdsengagemang) är rektorn för Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala; Ida Norrby⁷. Hon var en av dem som tog initiativ till bildandet av en hemslöjdsförening i länet och låg även bakom bildandet av Uppsala husmodersföreningars länsförbund 1921 (från 1934 Uppsala läns husmodersförbund). Uppsala var först med att bilda länsförbund inom Sveriges Husmodersföreningarnas Riksförbund – en samlande, partipolitiskt obunden organisation, bildad 1919 och tidigt engagerad i folkupplysning inom olika områden; bland annat näringsfrågor, uppfostrings- och skolfrågor samt bostads- och heminredningsfrågor.

Jenny Lindgren är ännu en av dessa kvinnliga centralgestalter. Även hon hör till dem som var med från starten i hemslöjdsföreningens styrelse och hon satt där sedan i oöverträffade(?) 40 år, fram till 1956 – hela tiden som föreningens kassaförvaltare.⁸ Lindgren var även leda-

Broderad duk ur hemslöjdsföreningens egen produktion 1921–30.

*Gertrud Wiklund, Edith Wahlmark, Jenny Lindgren och Lajla Wallin i hemslöjdsbutiken.
Fotografi ur hemslöjdsföreningens arkiv.*

mot av länets husmoderförbunds styrelse 1922–1945 och dess kassaförvaltare under större delen av denna tid. Mellan åren 1924–1941 satt hon även i Riksförbundets (SHRs) styrelse, under nio av dessa som dess kassaförvaltare.⁹ Hon ingick i Statens hemslöjdsråd, vars syfte var att ge staten råd angående anslagsfördelningen till hemslöjdsföreningarna

samt finna nya former för samverkan inom hemslöjdsrörelsen.

En tredje kvinna värd att lyftas fram är Gertrud Wiklund. Under 30 år (1934–1964) var hon ledamot i Uppsala läns hemslöjdsförenings styrelse. Hon ingick på 30-talet i styrelsen för husmodersförbundet både på länsnivå i Uppsala och på riksnivå. När hon senare blev Sveriges

Husmodersföreningars Riksförbunds ordförande (från 1947) arbetade föreningen främst för att framhäva vikten av hem- och hushållsforskning och ökad konsumentupplysning. Under kriget samverkade man med den statliga byrån Aktiv hushållning och sedan med Hemmens Forskningsinstitut, där Wiklund var styrelseordförande i 12 år.

"Varandra till ömsesidigt stöd"

Omedelbart efter bildandet av ett länsförbund anhöll husmodersförbundet om samarbete med länets hemslöjdsförening: "för att bli varandra till ömsesidigt stöd". Man fick ett översvallande positivt bemötande, där hemslöjdsföreningen uttalade sin "livliga önskan att i möjligaste mån i förekommande fall gå husmodersföreningen till mötes."

Det är tydligt att Jenny Lindgren hade en betydelsefull roll som ledamot i bägge styrelserna. Husmodersförbundets medlemmar fick den särskilda förmånen att i hemslöjdsbutiken göra garn- och materialinköp "praktiskt taget utan påslag" och man drev tillsammans frågan om inrättandet av ett linberedningsverk. Åren 1924–26 hade de bägge länsföreningarna till och med sina årsmöten i direkt anslutning till varandra – det sista året gjordes ett avbrott mitt i husmodersföreningens ombudsmöte för att låta hemslöjdsföreningens årsmöte gå av stapeln.

Handarbetskurs i Rasbo.

En meddelarinna till tidn. Upsala skriver.

Under veckan den 8—11 maj har Upsala läns hemslöjdsförening anordnat en kurs i hålsöm, näversöm och fransflätning i Gäfsta slöjdskola. Tillslutningen har varit utomordentligt stor, då icke mindre än 30 stycken deltagit i kursen. Av dessa voro 6 fruar och 24 unga flickor. Alltså kan man hoppas, att de vackra och stilrena slöjdarterna föras med långt framåt i tiden.

På lördagen kl. 9 hade kursen sin avslutning med utställning av elevernas arbeten, vilka voro både många och vackra trots den korta tiden. Vi landsbygdens kvinnor, kalla fröken Ester Carlsson den arbetande handen i hemslöjdsföreningen, på grund av det utmärkta sätt, på vilket hon leder de kurser, som styrelsen anordnar. Heder åt henne och heder åt den styrelse, som förstår att sätta rätt person på rätt plats! Vid kursavslutningen närvaro mellan 60 å 70 personer. Först avsjöngs Uplandsången därefter framförde hemslöjdsföreningens platsombud kursens välkomsthälsning till gästerna och sedan dess varma tack till kursledarinnan.

Fru Sigröd Modin framförde kursens tack till platsombudet. Sedan kursens stora kafferep gått av stapeln sjöngs "Du gamla du fria", därefter lästes välsignelsen och sjöngs sista v. av ps. 500. Innan vi skildes utbragtes ett rungande fyrfaldigt leve för kursledarinnan och gästerna ett dito för "kursen". Gästernas tack frambars av fröken Rut Nyström. Sedan skildes alla med en glimt i blicken, som sade: "Vi ses igen, kanske nästa år vid en vävkurs".

M. A.

Genom referat i lokalpressen förmedlas information angående hemslöjdsföreningens handarbetskurser. Ur hemslöjdsföreningens klippböcker.

Deltagarna i handarbetskursen i Rasbo 1922 – en av alla de kurser som hemslöjdsföreningen arrangerade på begäran av en lokal husmodersförening. Foto ur hemslöjdsföreningens arkiv.

I december 1927 anordnade husmodersföreningen i Uppsala en stor retrospektiv handarbetsutställning. Från den samlade hemslöjdsföreningen in fotografier av textilier. Hemslöjdsföreningens *katalog för äldre slöjdalster* uppvisar åtmins-

tone 70 olika handarbeten som förmodligen härör från denna utställning: en mängd märkdukar i korsstyggn, samt bindmössor, men även schalar, dukar och strumpeband mm. Man kan också se hur hemslöjdsföreningen använde ett flertal

av utställningsföremålen som förlaga till nyttillverkningar införda 1930.

Det som kanske kom att få störst betydelse för hemslöjdsföreningens verksamhet var att efterfrågan på föredrag och kurser ökar direkt efter inlett samarbete. Husmödrarnas länsförbund bildades av ett tiotal redan existerande lokalföreningar och tio år senare har man 19 lokalföreningar. Denna lokalorganisation blev under många år basen för hemslöjdsföreningens textila kurs- och föredragsverksamhet, där hemslöjdsföreningens personal reste länet runt på begäran av husmodersföreningarna – något som blev särskilt tydligt beträffande den modellserie för handarbete som hemslöjdsföreningen sammanställer.

"Propaganda för en vacker prydnadssöm"

Innan vi följer modellserien på sin resa till länets husmödrar ska vi kort se hur en annan ambulerande modellserie växer fram. På Sveriges husmodersföreningars riksförbunds landsmöte 1929 anordnades en utställning av påbörjade handarbeten – "enkla men högklassiga" – från bl.a. Svensk Hemslöjd, Licium och Elsa Gullberg. Året därpå debatterades vikten av "fortsatt propaganda för en vacker prydnadssöm" på landsmötet och Uppsalarepresentanten; ordförande Fanny Nilsson från Leufsta bruk, redogjorde för det nyss

påbörjade och mycket väl fungerande samarbetet med länets hemslöjdsförening kring handarbetskollektionen. I sina handskrivna mötesanteckningar skrev hon dock: "Det är icke överallt det är så bra som i Uppsala län".

Resultatet av debatten blev ett beslut om att kontakta Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, SHR, "för en gemensam aktion för värdigare prydnadssöm" samt att ordna en handarbetskollektion – "gärna vackra arbeten av gediget material, till för alla överkomliga priser" Husmödrarna skickade Sigrid Göransson från Sandviken, tidigare suppleant i SHR:s styrelse, att representera på dess förbundsstämma 1930. Hon framförde en önskan om "samverkan... för motarbetandet av dåliga utländska mönster" och SHR tillsatte då en kommitté för samrådan med husmodersförbundet. Året därpå hade 33 föreningar rekviderat den av Centralstyrelsen sammanställda modellserien, som demonstrerades av fröken Gunilla Nettelblatt, vävlärlarinna från HV.

"Till mönster och ledning för... smakfulla och gedigna handarbeten"

I Uppsala läns hemslöjdsföreningens styrelseprotokoll från den 30 sept. 1930 står att läsa: "... fru Lindgren meddelar att husmodersförbundets länsförbund ämnar

göra en hänvändelse till föreningen med förslag till ordnande av en undervisning i handarbete på ortskaraktäristisk grund".... Undervisningen ska ske genom en modellserie, som om möjligt skulle åtföljas av en instruktis, utsedd eller godkänd av hemslöjdsföreningen.

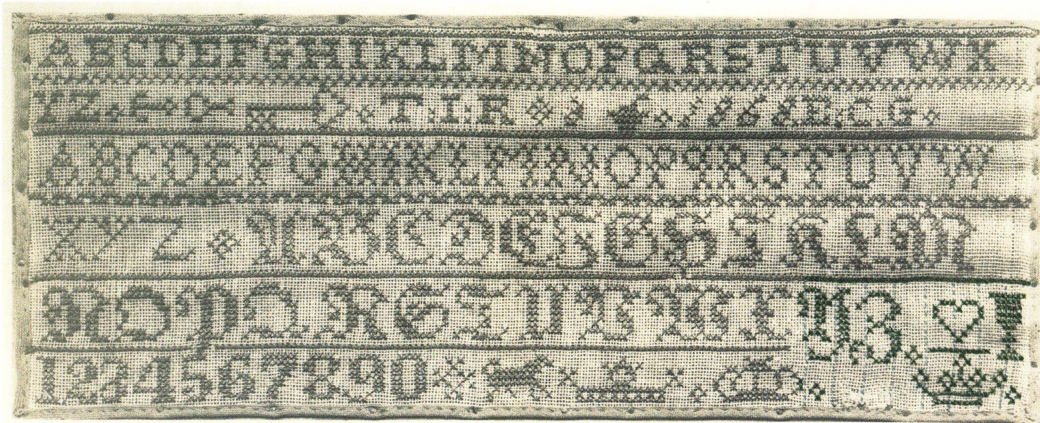
Föreningen utarbetade en handarbetsserie "av huvudsakligen uppländska mönster och tekniker" och med hjälp av husmodersförbunds styrelseprotokoll och verksamhetsberättelser samt hemslöjdsföreningens kortfattade verksamhetsberättelser kan man under 15 år följa denna modellseries resor inom och utom länet¹⁰. De bägge föreningarna kallade redan från början modellserien "sin egen" – husmodersförbundets första insats räckte för att täcka kostnaderna för 13 av de 31 handarbeten som först ingick och hemslöjdsföreningen finansierade de övriga. Uppsala läns husmodersförbunds ordförande beskrev modellserien som att den "är avsedd att tjäna till mönster och ledning för tillverknin av smakfulla och gedigna handarbeten i föreningarna".

Modellserien kunde vara utgångspunkt antingen för en demonstration – första gången åtföljd av en person från hemslöjdsföreningen – eller för en kurs på 6 dagar. Alla modeller åtföljdes av mönster som fick ritas av och till samtliga kunde material köpas i hemslöjdsbutik. Första året demonstreras den av fröken Ester Carlsson och hennes kollegor vid hemslöjdsföreningens vävskola

Delvis färglagt fotografi av broderad ylleduk ur hemslöjdsföreningens samling av äldre textilier.

på följande orter: "Leufsta Bruk, Rasbo, G:a Uppsala, Vendel, Hjälstaby, Skutskär, Älfkarleö, Österby Bruk och Bälinge". På samtliga dessa orter finns en lokal husmodersförening. Serien lånades också ut till husmodersföreningarna i Enköping, Tobo, Örsundsbro och Litslena. Dess första år demonstrerades den både vid Sveriges husmodersförbunds årsmöte och på Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbunds årsstämma, som ett gott exempel för de andra medlemsföreningarna.

Exempel på äldre textilier som samlades in eller fotograferades för hemslöjdsföreningens arkiv och senare kunde användas som underlag för nyproduktion.

Utökning med modeller från HV bordlägges

Redan i november första året önskade husmodersförbundet få kollektionen utökad med handarbeten från HV. Detta avvisades (av fru Lindgren) med motiveringen att kollektionen då inte skulle kunna betraktas som gemensam med hemslöjdsföreningen. Man enades först om att ta reda på vad det skulle kosta för husmodersförbundet att bli ägare till hela kollektionen, men på följande möte bordlades frågan utan annan åtgärd än en förfrågan ställd till hemslöjdsföreningen angående fler arbeten inför julen. När frågan om ut-

vidgning av handarbetskollektionen återkom två månader senare beslutade man, "efter livliga önskemål", att i stället satsa pengar på att införskaffa en kollektion vävprover från hemslöjdsföreningen. År 1932 visades handarbetsserien då hemslöjdsföreningens kvinnliga slöjdskola deltar på SHRs varumässa i Stockholm.

I januari 1934 utökade husmodersförbundet sina kollektioner med korsstygns- och vävböcker – dessa inhandlades från SHR av fru Lindgren som, i egenskap av dess kassaförvaltare, kunde ordna rabatt. Detta år visades handarbetsmodellerna även för Stockholms läns husmodersförbund.

Kollektionen utökas

Under 1935 visades handarbetskollektionen i sju husmodersföreningar och året därpå ansåg man återigen att den behövde kompletteras, denna gång med ”nyare och modernare” modeller. Man bad Stockholms läns husmodersförbunds ordförande; Marja Edén, att komma och förevisa deras nyupplagda kollektion. Man funderade även på att låta Uppsalas lokal-föreningar låna Stockholmsserien, men eftersom det visade sig vara förenat med kostnader avböjde man.

I samband med en utställning under hösten 1937 diskuterade man ifall inte hemslöjdsföreningen kunde tänka sig att skänka hela eller delar av kollektionen till lotterivinster. Av detta blev intet – Jenny Lindgren invände också att åtminstone de värdefullaste broderierna i så fall borde arkiveras. Istället tillsattes en kommitté ur husmodersförbundets styrelse året därpå, med uppdrag att utöka eller lägga upp en ny kollektion. Med i kommittén fanns även hemslöjdsföreningens lärarinna; Ester Carlsson. Till ombudsmötet i januari 1939 låg den färdiga kollektionen klar – återigen hade man vänt sig till ”sin” hemslöjdsförening. Kollektionen kompletterades omedelbart med fler ”enkla småarbeten, lämpliga som förebilder för föreningarnas försäljning” och blev genast uppbokad det första halvåret.

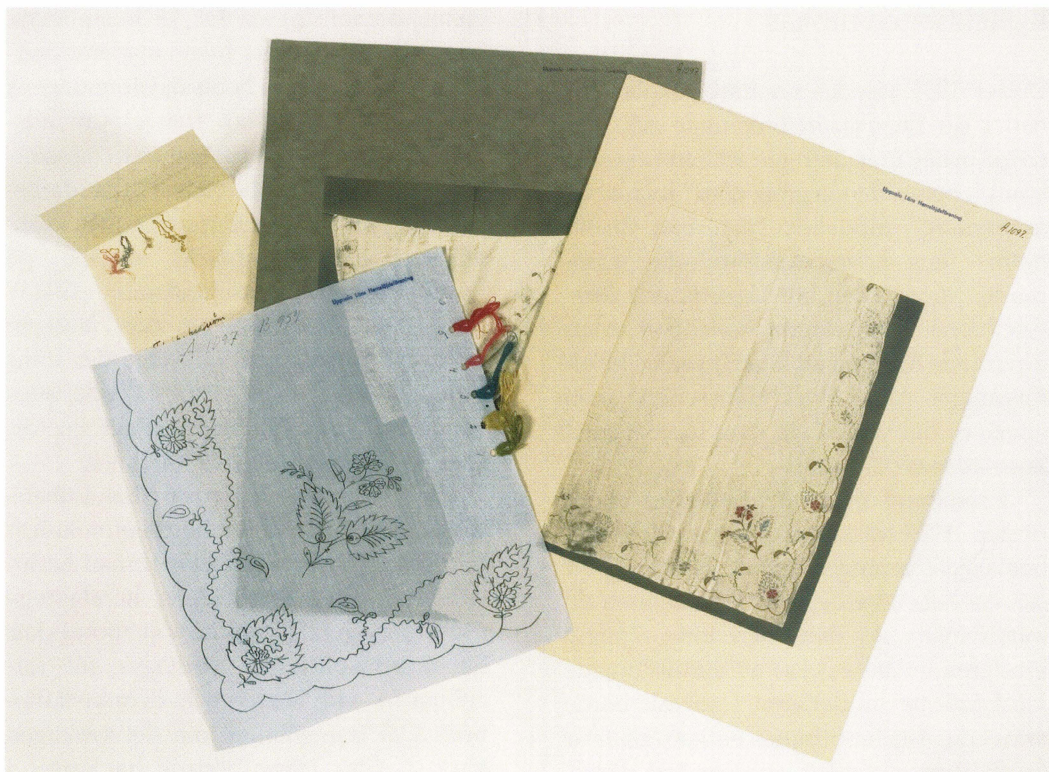
År 1939 visar hemslöjdsföreningens årsberättelse att den nya handarbetskollek-

tionen demonstrerats för 16 husmodersföreningar. Efter detta år kan man inte återfinna modellserien i hemslöjdsföreningens årsberättelser. Däremot framgår av husmodersförbundets protokoll att ”länsförbundets samtliga kollektioner” (handarbeten, vävprover, korsstygnsmönster, köksredskap och husapotek) utställs på Husmodersförbundets landsmöte 1941¹¹. Efter detta framhålls att den återigen behöver utökas, men inga åtgärder finns protokollförda. Åren 1940–43 utlånades handarbetsserien till sammanlagt sju föreningar och intresset hade klingat av.

Den sista noteringen om handarbetsserien i husmodersföreningens protokoll är från 1945. Då får man veta att man beslutade ”vidtala Hemslöjdens handarbetsexpert fröken Hägg att delar av förbundets handarbetskollektion medtogs till föreningarna vid kurser och demonstrationer”. Det framgår inte om det verkligen blev så. Elsa Hägg började ha kurser i Uppsalaföreningens regi 1944 och höll även föredrag i ämnet för bland andra husmodersföreningarna. Vid föredragen medförde hon en handarbetskollektion, som även ställdes ut under länets husmodersdagar.

Broderier i Uppsalaföreningens arkiv

Hur såg då modellseriens handarbeten ut? Vad var det som skulle ”tjäna till

Delvis färglagda fotografier samt arbetsritning och gamprover, hämtade ur hemslöjdsföreningens arkiv.

mönster och ledning för tillverkning av smakfulla och gedigna handarbeten" för husmodersföreningarna och som ansågs representera "huvudsakligen uppländska mönster och tekniker", enligt hemslöjdsföreningen? Som vi har sett har modellserien utökats, omarbetats och kompletterats genom åren. Vi vet att husmodersförbundet från början ville ha

"icke blott finare utan även värdiga enklare arbeten, så långt som möjligt av svenska material" och av lokalombudens åsikter 1930 framgår att man önskade sig exempel på "linets användande till småsaker, användning av överblivna vävbitar samt småsaker som karottunderlägg".

Även mot slutet utökades den med "enkla småarbeten" – överhuvudtaget

Broderad duk, katalogiserad 1944–45, där mönstret är tydligt inspirerat av det äldre broderiet på s. 200.

verkar det som om husmodersföreningens medlemmar ansåg att det som ingick var litet för avancerat och att de gärna såg kompletteringar med enklare (och kanske billigare?) modeller. I en diskussion 1940 om husmodersdräkten, baserad på den s.k. Upplandsdräkten, framkommer att handarbetskollektionen innehöll mönster till denna dräkts "schal och förkläde av linne med Älvkarleöbroderier".

Tyvärre går det inte att gå till föreningens katalog och slå upp vare sig de 31 nummer som modellserien först bestod av eller det okända antal nummer som den innehöll 1945. Det finns inga tydliga spår av den i hemslöjdsföreningens föremålssamling. Från tiden 1930–43 finns 24 nytillverkade broderier införda: åtta bindmössor och några därtill hörande

stycken samt schalar, dukar och kuddar. Minst hälften av dem är tillverkade efter gammal förlaga och teknikerna är något fler än tidigare. Framför allt har kedjesöm (man skriver i alla fall inte tambursöm i katalogen) samt schattérsöm tillkommit. Studerar man istället inventeringsprotokoll från t.ex. år 1934 kan man konstatera att föreningen detta år hade 134 st. olika varor/föremål till försäljning under rubriken *Syddas arbeten*. Här förekommer skärp, kaffelappar, seviettväskor, löpare, plättar, brickdukar, sypåsar, tofflor, mössor och tyllbroderier. Knappt inget av detta finns alltså infört i katalogen och kanske kan man misstänka att arkivsamlandet fortfarande styrs av värnandet om "det ortstypiska", även om verkligheten (i butikens hyllor) börjat se annorlunda ut? Fram till 40-talet är det sällsynt med noteringar i kolumnen "Komposition" dvs vem som varit formgivare. Då det förekommer är det väldigt ofta vävskolans föreståndarinna Ester Carlsson eller butikschefen Lajla Wallin som omnämns. Wallin, som återvänt till Uppsalaföreningens butik 1931 efter två år på HV, stannade som föreståndarinna för butiken och i praktiken "konstnärlig ledare" till 1954.

Under åren 1944–45 finns 21 broderier införda, som har det gemensamt att uppgiften ("*Handarbets*") samt *Holméns foto*, Stockholm finns angiven intill varje katalogiserat föremål. Kanske är detta "handarbetsexperten" Elsa Häggs kollek-

tion från 1944? Hon står som "Tillverkare" vid fem av föremålen, "fru Arnulf, norsk flykting" står bakom en modell och resten är komponerade av Gun Leander, som var elev på Tekniska skolan i Stockholm 1944. Två av broderierna saknar angiven mönsterkompositör och är tillverkade "efter gammal förlaga". Kanske är dessa två broderier rester av den "ursprungliga" modellserien?

Åtminstone en tredjedel av de 21 handarbetena var införda som mönster i veckotidningen Idun under 1944 och -45, då tidningens handarbetsavdelning samarbetade med Uppsalaföreningen. Modellerna kunde beställas genom Hemslöjdsförbundet eller från föreningen, vilket kan förklara varför så många som 43 respektive 46 personer erhöll lön för arbete med broderi under dessa två år.

År 1944 gjorde också Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund (SHR) en stor handarbetsutställning i Stockholm, där medlemsföreningarna deltog. Innan vi tittar närmare på SHR:s arbete med förebildliga handarbetsmodeller ska vi kort se efter vad som hänt på handarbetsfronten utanför Uppsala under 30-talet.

"Fula färger och sladdriga kvaliteter"

Likt Idun hade många veckotidningar från 30-talet och framåt egna handarbets-

avdelningar, där de förmedlade materialsatser för handarbeten. Under 1930-talet tillväxte också handarbetsindustrin ytterligare och handarbetsaffärer och postorderfirmor ökade sin omsättning. Sett med smakfostrarnas ögon var det fortfarande många handarbetande kvinnor som ännu inte påverkats av funktionalismens ideal. När den fortfarande lika produktiva Elisabet Thorman beskrev tillståndet i början av 40-talet skrev hon: "Tusentalen av kvinnor, som älska och vilja öva brodérkonsten, ha under senare år ostörda fått fortgå på de villande vägar, där de så länge varit inne. Alltjämt ha tapissieribodarna försett dem med utländsk vara. Förgäves ha våra "Hemslöjder" satt in sin kraft på att skapa en ersättning av god och svensk art".

SHR:s styrelse var länge tveksam till att utnyttja veckopressen för att få mönster till goda handarbeten spridda. Man avvisade ett förslag från Allers Familjejournal AB om medverkan i *Allers mönstertidning*. Istället ingick man åren 1935-37 ett samarbete med den Åhlén och Holm-ägda tidskriften *Hemkultur*, där mönster för vävning och broderi publicerades. Först under mitten av 40-talet blev det vanligt att hemslöjdsrörelsens mönster spreds via veckotidningarna; då endast i en begränsad del av dem.

År 1937 tillträdde Mattis Hörnlén tjänsten som statlig instruktör i hemslöjd.

Hörlén var från början småskollärläroinnan, men efter att ha varit lokalombud för Svensk Hemslöjds textilinventering i Skåne växte intresset för hemslöjd och via kontakter med Husmodersförbundet, Fredrika Bremer-förbundet och Svenska Slöjdföreningen blev hon, tillsammans med Marja Edén, en av de drivande bakom grundandet av en hemslöjdsförening i Stockholm. I en artikel i *Form* 1937 pekar Hörlén på faran i att veckotidningarnas mönster uppmuntrar till val av ”fula färger och sladdriga kvaliteter”. Hon utser goda och användbara mönster till den mest angelägna frågan och skriver: ”... jag tror att lämpligaste vägen vore att genom en mönsterbladssamling med en tillhörande katalog, som för ett billigt pris kunde spridas i stor upplaga, komma det nuvarande mönstereländet till livs. Genom funktionalismens genombrott ha vi fått ljusare väggar och rena linjer på bohaget. Därför har också den svenska hemslöjds rikedom ifråga om färger och mönster på ett nytt sätt fått de största möjligheter att göra sig gällande. Låt oss utnyttja dem!”

”Masshandarbetet en kulturfara”

Under 30-talet gav SHR ekonomiskt stöd till diverse publikationer, bland annat till den av Fredrika Bremer-förbundet utgivna *Handarbetet till heders* 1939, skriven av Kaj Andersson. Denna skrift var en

hyllning till kvinnors textila kunnighet och samtidigt ett massivt angrepp på den smaksförsämring beträffande handarbeten, som skett genom massproduktion av material, garn och mönster. Hon menade att de handarbeten som den svenska kvinnan sysslar med då boken skrivs vittnar om ”otränat smaksinne, borttappat kunnande och bristande utbildning i all slags konstsoem och materialkännedom”. Detta måste absolut motverkas och det var textilkonstnärinnorna som skulle göra det. Andersson menar att de triviala mönstren var en kulturfara för kvinnorna som blivit berövade den skapande förmåga som odlats i generationer. Handarbetsaffärer och veckotidningar framställdes som fienden, medan Hemslöjdsförbundet besatt all den kunskap och förfinade smak, som behövdes för att få en förändring till stånd¹².

Sedan 1933 hade hemslöjdsrörelsen sin egen tidskrift. *Hemslöjden* grundades av Gerda Boëthius, tongivande styrelseledamot i SHR, i avsikt att vara ”organ för svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund”.¹³ Boëthius skrev 1939, apropå handarbete att ”det är oerhört viktigt att föreningarna inte sänka sig till publikens smaknivå utan försöka höja den till sitt högre plan”. När *Handarbetet till heders* presenterades i *Hemslöjden* 1941 var redaktör Boëthius ense med Andersson på varje punkt: Handarbetet – detta ”en tanklöst vald och till tanklöshet ledande syssla”, skrev hon.

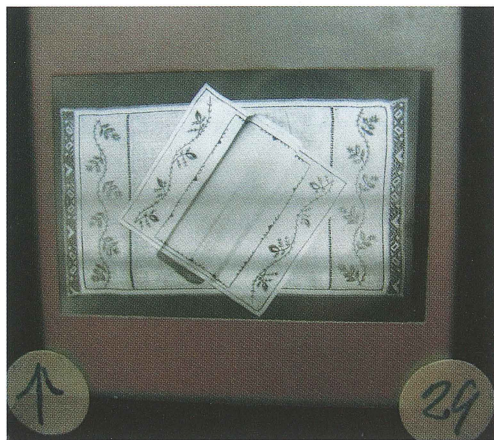
Diabilder med exempel ur SHR's handarbetsmodellserie, så som de återfanns i SHR's arkiv på Sätergläntan. Foto författaren.

"För åstadkommande av en bättre handarbetskultur"

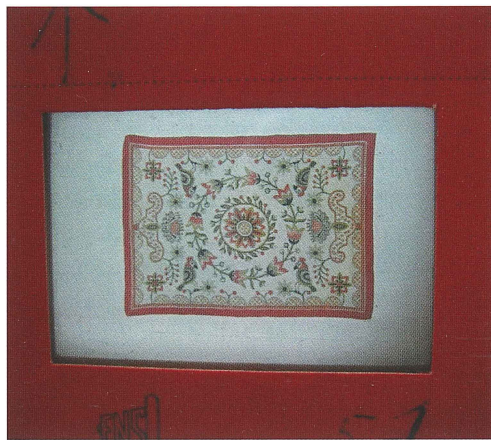
Sommaren 1942 var tiden mogen för SHR att lansera sin modellserie för handarbeten som, då den först sammanställdes, innehöll ett sjuttiofem handarbetsmodeller. Den var resultatet av en tävling, dit medlemsföreningarna (även Uppsalaföreningen) inkom med bidrag. För en del modeller anlätades även utomstående textilkonstnärer. Serien sammanställdes i syfte att lånas ut till hem-

slöjdsföreningar och andra intresserade sammanslutningar, såsom husmodersföreningar, syföreningar m.fl. och tanken var även att den skulle kunna användas i skolor och vid kurser av olika slag. Material och garn till modellerna såldes i form av påbörjade handarbeten i landets hemslöjdsbutiker: "Så att det inte blir några malörer vid fri kopiering", förklarar Maja Julinder-Lundbäck, föreståndarinnan för SHRs försäljningsorganisation, i en tidningsartikel.

Modellserien blev genast uppbokad

Några av diabilerna ur SHR's modellserie. Foto författaren.

för innevarande år – den var på besök både i Uppsala husmodersförening och i Uppsala läns hemslöjdsförenings butik – och året därpå är den utställd i ett 40-tal hemslöjds-, husmoders- och syföreningar. I styrelseberättelsen från SHR konstaterade man: "De ansträngningar som av Riksförbundet gjorts för åstadkommande av en bättre handarbetskultur, byggd på folkkonstens grund, synes ha burit god frukt".

År 1944 kompletterades modellserien med dåtidens diabilbilder och Maja Lund-

bäck reste runt till intresserade föreningar och höll föredrag. Med hjälp av hennes bildserie kan vi bilda oss en uppfattning av hur modellerna såg ut. Så som den finns bevarad består den av 57 bilder. Det är övervägande moderna mönster, men med några inslag av "ortskaraktär", t.ex. skånskt yllebroderi eller svartstick från Dalarna. En mångfald av broderitekniker finns representerade och föremålen är främst dukar av olika storlek, serviettväskor, plafonder, kuddar, m.m.

"Vägledning för ett gott och riktigt handarbete"

Två år efter lanserandet av modellserien tog SHR ytterligare ett steg. Boken *Hemslöjdens handarbeten* gavs ut 1944 och i samband med utgivningen ordnades en stor handarbetsutställning i Stockholm, byggd på modellerna i boken samt på ytterligare modeller från medlemsföreningarna. Mattis Hörlén skrev ett omfattande förord som väl speglar SHRs intentioner: "Handarbetets dekadens och 1800-talets smakförsämring har hållit sig kvar länge när det gäller handarbeten". Boken vill vara en "vägledning ifråga om de grundläggande principerna för hur ett gott och riktigt handarbete bör vara beskaffat" och "...även i det enklaste föremål bör teknik och material arbetas tillsammans så att de komma att utgöra ett genomtänkt helt". Här anses också, om vår svenska folkkonst, att den måste anpassas till moderna behov och modern livsföring.

Tidigare böcker om handarbete hade i flera årtionden varit rena mönsterböcker utan normerande föreskrifter om hur man ska gå tillväga. Nu ger hemslöjdsrörelsen ut en handbok som bygger på uttalade värderingar. Bilderna är instruktiva och många tekniska och praktiska anvisningar för olika stygn och sömsätt ges. Ett tiotal av bilderna är hämtade från diabildserien och visar, liksom den, en blandning av moderniserade s.k. land-

skapssömmar och nya mönster; på föremål anpassade till modern inredning.

Hemslöjdens handarbeten hann komma ut i tre upplagor redan under utgivningsåret, fyra år senare var upplagan uppe i 24.000 exemplar. Samma år gav SHR även ut *Hemslöjdens märkbok*, skriven av Eivor Fischer, lärarinna på Tekniska skolan och sedan flera år adjungerad i SHR:s styrelse.

"Sy och brodera, men gör det med smak"

Vandringsutställningen, som egentligen skulle ha upphört i samband med bokens utgivande, var fortfarande var mycket efterfrågad. Den utvidgades 1945 och ställdes därefter ut på ett 30-tal platser. Året därpå skedde ytterligare kompletteringar, då serien fortfarande visades i föreningar landet runt, bl.a. på slöjdlärrinnekongressen i Stockholm.

Den ambulerande handarbetsserien, boken och utställningen i Stockholm bevakades av stora delar av tidens dagspress, både på riks- och lokalplanet. Från journalisterna ljöd uteslutande lovord: man ansåg att hemslöjdsrörelsens initiativ fyllde ett "skriande behov" av smakfulla mönster och menade, som citatet i rubriken, att det urskillningslösa handarbetande som pågår måste stävjas. Idag skulle vi säga att hemslöjdsrörelsen i detta skede hade god bevakning från

Svensk Hemslöjds vandringsutställning, baserad på föreningens mönsterblad nr 5. Utställningen besökte Uppsala i september 1950.

massmedia – i SHRs egna klippböcker finns ett fyrtiotal recensioner och referat som berör initiativen i handarbetsfrågan.

Svenska slöjdföreningen och handarbetet

När Gregor Paulsson, på "Vår Gård" i Saltsjöbaden, hälsade nya medlemmar välkomna till Svenska slöjdföreningen, SSF har Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund haft en representant i styrelsen för SSF i 10 år. Nu blev man kollektiv medlem, tillsammans med en rad

andra folkbildande organisationer och Vår Gård-konferensen blev upprinnelsen till ett mer organiserat samarbete mellan alla dem, som på ett eller annat sätt strävade efter att utbilda befolkningen i god smak för hemmet.

Även SSF arbetade aktivt för att förbättra utbudet av handarbeten. Redan 1937 anordnade man en tävling i syfte att få fram högkvalitativa handarbeten för storskalig produktion. Elsa Gullberg beskrev juryns arbete som "en ökenvandring i ett "krumelurlandskap". För vissa deltävlingar ansågs det omöjligt att dela ut pris.

År 1944 redovisade SSF resultatet av ännu en tävling för goda, och på den kommersiella mönstermarknaden användbara, mönster för handarbete. Denna gång var bidragen många och "vittnade om en glädjande god känsla för materialet och om aktningvärdade rent tekniska färdigheter", som Agnes Geijer skriver i *Form*. Hon hade själv suttit i juryn tillsammans med bl.a. Mattis Hörlén, Kaj Andersson, Edna Martin (som var en av dem som lyckades få något pris 1937) och Eivor Fischer.

Hemslöjden – en folkrörelse?

År 1948 anordnade SHR och Svensk Hemslöjd för första gången en utställning tillsammans. Detta skedde på Liljevalchs i Stockholm och under den september månad som utställningen varade, besöktes den av 55.000 personer. I utställningskatalogen var det en mycket självsäker organisation som kom till tals. Sin roll sammanfattade man så här: "Tack vare detta stora pionjärarbete är hemslöjden numera en viktig faktor i vårt samhälle. Den har vuxit till en folkrörelse, som gripit ung och gammal, i stad och på landet och för första gången är det nu, vid denna samlade uppvisning av dess kapacitet, inte nödvändigt att försvara den eller förklara varför den alltjämt har existensberättigande." Den ambulerande handarbetsutställningen och boken *Hem-*

slöjdens handarbeten omtalades i katalogen som en "hjälpaktion", till hands för alla dem som sysslar med slöjd som fritidssysselsättning.

Året efter den stora hemslöjdsmanifestationen kom Svensk hemslöjd (där Elsa Hägg numera blivit chef för handarbetsavdelningen) ut med kartong nr 5, *Handarbetsmodeller för skola och hem* i sin serie av mönsterblad. För en klart uttalad målgrupp erbjöds mönster från hemslöjdsföreningarnas textilkonstnärer och från elever på Tekniska skolan. Svensk Hemslöjd tog fram två kvaliteter av broderilinne; skollinne 1 och 2, i syfte ersätta den bomullsjava som användes i skolan. Uppsalaföreningen var representerad av Ingrid Skerfe-Nilsson, som tydligt vände sig till de yngre med broderier i rutsöm, trädstyg, korsöm och kedjesöm i färgglatt grovt lingarn på just skollinne. Denna kartong fick ett enormt genomslag och gavs ut i åtminstone 60 000 exemplar.

Påbörjade handarbeten

Minns ni Henschens beskrivning av den tryckta stramaljen med Liljeforsmotiv? Författarinnan beskriver slutet av 40-talet så här: "Hemslöjderna har i allt högre utsträckning börjat sälja påritade handarbeten, vilket har gynnsamt påverkat även den fria handarbetsmarknaden där man vid sidan av de mest upprörande schablommässiga saker även kan finna

arbeten i en mera blygsam och för modern miljö lämplig stil. Ett och annat storföretag i handarbetsgenren har visat verklig ambition att leverera hyggliga mönster i traditionell eller mera fri stil." Under 40-talet blev det relativt vanligt att mönster från hemslöjdsföreningarna förekommer i vissa veckotidningar, som Idun och Husmodern. Man satsade även mycket på att saluföra materialsatser till påbörjade handarbeten – ett nog så viktigt sätt att till kunden överföra inte enbart "rätt" mönster och material utan även "rätt" tekniskt handlag beträffande stygnläggning. Man måste påminna sig att mycket av detta engagemang för det goda handarbetet sker under brinnande världskrig. Hemslöjdsrörelsen lyckas efter aktivt arbete få sina materialsatser med påbörjade handarbeten kupongfria – något som till en början var förbehållet handarbetsaffärernas varor.

Flera forskare har varit inne på den roll som den framväxande, köpstarka medelklassen rimligtvis spelat för etableringen av hemslöjdsbutiker och vice versa. Med hjälp av Hemslöjdens produkter markerade denna nya, köpstarka krets en modern livsstil och hemslöjdsbutikerna hade en stadig kundkrets. En annan kundkrets att fundera över är alla de (inte lika köpstarka) kvinnor som ändå handlar materialsatser med påbörjade handarbeten, för att med egna händer tillägna sig den smak och stil som hemslöjdsrörelsen förmedlade.

Vem vill övertyga vem om vad?

För min del har detta arbete väckt långt fler frågor än det genererat svar. Att de berörda organisationerna ville övertyga allmänheten om möjligheten att tillägna sig god smak och att det dessutom fanns några som var mer lämpade än andra att förmedla den, om allmänheten bara vill låta sig övertygas, står väl rätt klart. Svårare blir det när man vill förstå hur organisationerna skilde sig åt.

Hemslöjdsrörelsen stod vid en första anblick fast vid sina ideal under hela denna period. Man stod för höga krav beträffande de textila materialen, teknikkunskaperna och handlaget. Tillsammans med den frigörelse från kopiering av de gamla allmogemönstren, som skedde med början på 30-talet, anpassade man sig synnerligen väl till den modernisering som skedde på formområdet. När 40-talet var till ända hade många svenska kvinnor och män nåtts av det smakfostrande budskapet. Böcker och mönsterblad gick ut i stora upplagor, utställningen 1948 hade höga besöksiffror och man hade ett massivt stöd i dags- och fackpress. Var fanns kritiken, om den ens fanns, annat än i form av att en stor mängd kvinnor fortsatte att köpa handarbetsmönster via veckotidningar, postorderkataloger och tapisseriaffärer?

Man kan se Uppsalaföreningarnas handarbetsserie som ett tidigt uttryck för en roll

som hemslöjdsföreningarna växte in i – att vara allmänhetens (och kanske även andra folkbildande organisationers) auktoritet på textilområdet. Men samtidigt kan man se tydliga belägg för att husmodersföreningarnas medlemmar och styrelse ville vara med och påverka innehållet. Vem ville forma vem egentligen? Handarbetsseriens innehåll verkar i viss mån styras av efterfrågan från länets organiserade husmödrar, som ju i någon mån är representanter för den allmänhet som hemslöjdsföreningen så gärna ville fostra till smak och stil. Att hemslöjdsföreningen inte vill vara med om att serien kompletteras med modeller från HV kanske kan tyda på en sorts; om inte maktkamp, så profileringsvilja, som inte heller låter sig förklaras av denna korta studie.

Utöver dessa ideellt organiserade kvinnor fanns ytterligare en grupp som i någon mån nåddes av hemslöjdens uppfostringsvilja, nämligen hemslöjdsbutikernas varuleverantörer – alla de kvinnor som fick betalt av föreningen för sitt sömnadsarbete. Till en del, oklart hur stor, får man förmoda att dessa tillhörde den för hemslöjds- och husmodersföreningarna gemensamma målgruppen lanthushållens husmödrar.

Hjälptrupperna – ett inflytelserikt nätverk?

I en enda lång mening målar textilhistorikern Ingegerd Henschen sin bild av tiden

1940: " När man betänker vilka underverk av fulhet, vilka monstra av dålig smak, förskämt färgsinne, av banal eller rent av vanprydande, handarbetskonst som produceras både för att användas direkt i det egna hemmet och för att på basarer, försäljningar, tombolor, lotterier och utspångningar av alla slag tvingas på en motsträvig allmänhet, som köper för den goda sakens skull och oftast omedelbart låter nyförvärvet cirkulera vidare till nästa basar, så måste man verkligen vara glad att en ateljé som denna satt in en hel del av sin konstnärliga kraft på att delta i den kamp för handarbetets förnyande, för vilken Slöjdföreningen är banérförare och redan värvat hjälptrupper till" (Form 1940)

Denna artikel har velat uppmärksamma några av de textilkunniga kvinnor, som i citatet kallas "hjälpstrupper". Kvinnor med smakfostrande ambitioner, som till synes hemtamt rörde sig mellan olika organisationer och ofta hade stort inflytande över dess inriktning avseende den textila utvecklingen.

Jenny Lindgren och Gunhild Wiklund är bara några av de kvinnor som förenar ett lokalt och nationellt engagemang både för hemslöjdsrörelsen och för husmodersföreningarna. Elisabeth Thorman, Mattis Hörlén, Gerda Boëthius, Ingegerd Henschen, Agnes Geijer och Kaj Andersson var alla flitigt förekommande skribenter och debattörer både i Husmodersförbundets medlemsblad och i SFFs tidskrift Form samt i olika hög grad en-

gagerade i hemslöjdsrörelsen. Mattis Hörlén har ett statligt uppdrag, liksom i viss mån Wiklund på Hemmens forskningsinstitut (som delvis finansieras med statliga medel). Textilkonstnärinnorna – utbildade på Tekniska skolan (nuvarande Konstfack) – samt slöjd- väv- och handarbetslärarinnorna, som jag tyvärr tvingats lämna utanför denna artikel, var även de starkt pådrivande i arbetet mot en ökad "smakförskämning" av handarbetet. Alla var de ivrigt påhejade av (ofta kvinnliga) skribenter på en mängd dagstidningar och några veckotidningar.

Genom att lyfta fram några av dessa textilkunniga kvinnor och deras tillvägagångssätt har jag velat visa att den svenska hemslöjdsrörelsen, åtminstone rörande textilier, kan betraktas som en av de inflytelserika aktörer som samverkade i fostrandet av "svensk smak och stil" mellan åren 1930 och 1950.

Noter

- 1 I denna artikel används begreppet "hemslöjdsrörelsen" för SHR och därtill hörande läns- och lokalföreningar, Svensk Hemslöjd, Statens instruktör i hemslöjd och Tidskriften Hemslöjden.
- 2 Svensk Hemslöjd och SHR har genom åren skiljt sig åt beträffande betoningen i arbetet med hemslöjd – något denna artikel inte närmare går in på. Svensk hemslöjd blir medlem i SHR 1945.
- 3 Lundström, 2005.
- 4 Mitt intresse för smakfostran på textilområdet har sitt ursprung i min egen textila utbildning bl.a från Handarbetets Vänners skola, där den Högre Hemslöjdsutbildningen väcker många frågor kring vilket arv den tidiga hemslöjdsrörelsen lämnat efter sig och hur vi handskas med detta i dag och i framtiden. Utifrån personliga erfarenheter av professionellt och ideellt arbete inom dagens hemslöjdsrörelse har jag styrks i min övertygelse att fördjupade studier av just de fostrande ambitionerna hos våra förmödrar har någonting att säga oss textilintresserade idag.
- 5 Under första halvan av 1900-talet talar man fortfarande om "manlig" och "kvinnlig" slöjd. Den "manliga" slöjdens historia inom hemslöjdsrörelsen är dåligt utforskad, men vilar på delvis helt annan grund än den textila.
- 6 Samlingarna ordnas och katalogiseras 1929 av ULHs mångårige sekreterare, den numera legendariske museiemannen Nils Ålenius. Även om man fram till dess samlat både äldre slöjdföremål (i A-katalogen) och föreningens egen nyproduktion (i B-katalogen) måste man vara medveten om att arkivet är långt ifrån heltäckande.
- 7 Fackskolan grundades tillsammans med bla professor JA Lundell: även han i högsta grad verksam inom hemslöjdsföreningen bl.a. som drivande kraft bakom föreningens manliga slöjdskola.
- 8 Vera von Essen – ännu en av dessa starka kvinnor – sitter i hemslöjdsföreningens styrelse nästan lika länge mellan åren 1916–52.

- 9 Ytterligare en styrelsemedlem från Uppsala satt i SHRs styrelse vid denna tid, nämligen KG Westman, som är Uppsalaföreningens ordförande från 1921 och fortsätter leda föreningen ända till 1944 (det år han avlider). Westman är ordförande även i SHR 1927–1937, då han avgår sedan han utnämnts till Sveriges utrikes- och senare justitieminister.
- 10 ULHs protokoll från tiden 1931–1962 saknas i arkivet. Tyvärr haltar framställningen något på grund av denna ensidighet, då husmodersföreningens styrelseprotokoll bara kan ge indirekt svar på hur hemslöjdsföreningen såg på samarbetet.
- 11 Hemslöjdsföreningen sammanställde även två mönsterkollektioner för vävning, 1932 och -39, till husmodersförbundet. Endast handarbetskollektionen hade förbehållet att den måste visas av en person, godkänd av hemslöjdsföreningen. Intressant att notera är att husmodersförbundet under 1934, efter flera års önskan från lokalombuden, även tar initiativ till en kurs i stickning och virkning. Då vänder man sig inte till hemslöjdsföreningen, i alla fall inte som framgår av protokoll. Istället blir det en Firma Berglöf som efter stängningsdags i sin butik ger en sådan billig kurs.
- 12 Kaj Andersson lyfter också fram Stockholms läns husmodersförbund och dess arbete med att "genom enkla serier av goda handarbetsmodeller bedriva propaganda för kvalitetshandarbetet". Året efter bokens utgivning prisar hon i Hemslöjden en modellserie för handarbeten som samman-

ställts av Stockholms stads och läns hemslöjdsförening – en serie som enligt Hemslöjdens databas användes som arbetsmaterial för länets hemslöjdskonsulent åtminstone fram till 1970. Med tanke på att landshövdingen Marja Edén är starkt drivande i bägge dessa föreningar är det långt ifrån omöjligt att dessa modellserier är en och samma, tillkomna efter modell från Uppsalaföreningarnas samarbete.

- 13 Från starten och under hela 40-talet ingår bl.a. modernismens frontfigur Gregor Paulsson och vår mest välnummerade textilhistoriker Agnes Geijer (tidigare sekreterare i Uppsalaföreningen) i redaktionskommittén – för att bara nämna några. Även då hemslöjdsrörelsen fått ett egen språkrör fortsätter SHR att publicera artiklar, på för dem avdelad plats, i Svenska Slöjdföreningens tidskrift Form – ett samarbete som pågår från 1922 till slutet av 40-talet.
- 14 Tack Eva Hakanen och alla ni andra ute i Morgongåva för hjälp och trevliga fikaraster!

Källor och den viktigaste referenslitteraturen

Materialet till artikeln är hämtat från Uppsala läns hemslöjdsförenings arkiv, där föremål, skisser, foton, m.m finns i Upplandsmuseets samlingar¹⁴, medan protokoll, årsböcker, tidningsklipp och andra skriftliga handlingar finns på Folkrorelsearkivet. Även Uppsala läns

Husmodersförbunds arkiv (som finns på Handskriftsavdelningen på Uppsala Universitetsbibliotek) och Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbunds arkiv (som finns dels på förbundskansliet i Stockholm, dels på Sätergläntan – Hemslöjdens gård i Insjön) har studerats. Citaten ur dagstidningar och andra tidskrifter är hämtade från de studerade föreningarnas klippböcker och tidningen är tyvärr inte alltid identifierbar. Utöver undersökningsmaterialet bygger denna artikel på en mängd referenslitteratur, varav den viktigaste redovisas här:

Andersson, Kaj, "Handarbetet till heders".

Fredrika-Bremer-förbundets skriftserie,
Stockholm 1939.

Claesson, Anna Maria, *Frostrosor och tulpaner*.

Jönköpings läns hemslöjdsförenings samling 1909–1986, Jönköping 2003.

Danielson, Sofia, "Hundra år med hemslöjdens

broderimönsterböcker", i: *Brodera med Hemslöjden*, Stockholm 1982.

-, *Den goda smaken och samhällsnyttan*, Stockholm 1991.

-, "Textilkonsten", i: *Signums svenska konsthistoria, del 12*, Lund 2002.

-, "Värmlands hemslöjd 100 år", i: *Värmland förr och nu* 2005.

Göransdotter, Marie, *God smak som fostran eller folkbildning? Om kurser i hemsinredning på 1940-talet*. Paper till Svenska Historikermötet, 2005. Från

www.umu.se/histstud/personal/goransdotter_maria.html

-, "Smakfostran och heminredning. Om

estetiska diskurser och bildning till bättre boende i Sverige 1930–1955", i: *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*, Helsingfors 1997.

Henschen, Ingegärd, *Svenska broderier*, Stockholm, 1950.

Homlong, Siri, "Det textila språket – en smakfråga", i: Nygren-Landgårds/borg (red.) *Slöjdforskning. Artiklar från forskarutbildningskursen Slöjd och bild i en vetenskapsfilosofisk och metodologisk kontext*, Vasa, Finland 2004.

Hård af Segerstad, Ulf, *Modern svensk textilkonst*, Stockholm 1963.

Ivanov, Gunnela, *Vackrare vardagsvara*. Gregor Paulsson och Svenska Slöjdföreningen 1915–1925, Umeå 2004.

Liby, Håkan, *Hemslöjd i rörelse. 75 år i Uppsala län*, särtryck ur *Uppland* 1990.

Lundahl, Gunilla, *Varp och väft*.

Textilkonstnärerna och hemslöjden, Hemslöjdens småskrifter, Örebro 1994
-, *Karaktär och känsla. Ett sekel med Svensk Hemslöjd*, Stockholm 2001.

Lundström, Catarina, *Fruars makt och omakt. Kön, klass och kulturaro 1900–1940*, Umeå 2005.

Löfgren, Orvar, "Den svenska rikssmaken och vardagens kreativitet", i: Sydhoff/Nilsson (red.) *Folkkonsten – all tradition är förändring*, Stockholm 1992.

Robach, Cilla, "Den goda smaken", i: *Signums svenska konsthistoria, del 12*, Lund 2002.

Sundgren, Per, *Smakfostran. En attityd i folkbildning och kulturliv*, uppsats, avd. för idéhistoria, Stockholms univ. 2001.

- Svensson, Birgitta och Waldén, Louise (red.),
Den feminina textilen, Nordiska museets
förlag 2005.
- Tidskriften Hemslöjden, 1933–1950
- Thorman, Elisabet, *Textil konst i Sverige före år
1930*, Stockholm 1944.
- Thörn, Kerstin, "Hemmet som föreställning
och erfarenhet. En idéhistorisk studie", i:
Lundahl (red), *Den vackra nyttan*, Stockholm
1999.
- Waldén, Louise, "Det tidskrävande
onyttighetens betydelse", i: Tidskriften
Hemslöjden 1989:6.
- , "Att ordsätta det ordlösa", i: *Dialog*, nr 3
1997.
- , "Handarbete – hatat och hyllat", i:
Lundahl (red), *Den vackra nyttan*, Stockholm
1999.
- , "Textilens text", i: *Tyg överallt*, Fataburen
2002.
- Åkerman, Brita mfl, *Vi kan, vi behövs! –
kvinnorna går samman i egna föreningar*,
Stockholm 1983.
- , *Kunskap för vår vardag. Utbildning och
forskning för hemmen*, Stockholm 1984.

Lisa Hartman är utbildad hemslöjdskonsulent
och fil.mag i textilvetenskap.